

Tähtitorninmäki

Unioninakseli-teemasarja

1812
Helsinki
200 vuotta
1812
Helsingfors
200 år som
Huvudstad
Helsinki
200 vuotta
1812
Helsingfors
200 år som
Huvudstad

SISÄLLYSLUETTELO

ESIPUHE Marianna Kajantie	4
HELSINGIN TÄHTITORNI Tapio Markkanen	6
RANSKALAISTEN TIETEILIJÖIDEN RETKIKUNTA POHJOLAAN Tapio Markkanen	12
TÄHTITORNINVUOREN MAISEMA Maunu Häyrynen	14
HAAKSIRIKKOISET — KANSAKUNTA UHATTUNA Liisa Lindgren	22
TÄHTITORNINMÄKI EDUSKUNTATALOHANKKEESSA Inkeri Suutari	26
MITÄ TÄHDET MINULLE KERTOIVAT Matti Kassila	34
ELÄMÄÄ TÄHTITORNISSA Heikki Oja	40

JULKAISIJA:

Helsingin kulttuurikeskus

KIRJOITTAJAT:

Maunu Häyrynen

Liisa Lindgren

Marianna Kajantie

Matti Kassila

Tapio Markkanen

Heikki Oja

Inkeri Suutari

TOIMITTAJA:

Anni Mattsson

GRAAFINEN SUUNNITTELU JA TAITTO:

Mika Ruusunen

Jorma Kettunen

ARKISTOKUVAT:

Kansallinen audiovisuaalinen arkisto

Helsingin kaupunginmuseo

KANSI:

Helsingin observatorio vuonna 1870.

Kuva: E. Hoffers, Helsingin kaupunginmuseo.

KARTTA:

Kaupunkimittausosasto, Helsinki

PAINOPAIKKA:

Oy Litoset Ab, Vaasa

Esipuhe

"Todellisella hyvällä ololla on muisti"

(Gaston Bachelard: Tilan poetiikka)

Helsinki-Seura muistuttaa meitä kotisivuillaan siitä, että ympäristöä tulee vaalia, eikä siihen liittyviä erityisiä arvoja saa hävittää. Tämä on meidän kaikkien asia.

Koko tähänastisen elämäni Helsingissä asuneena muistiini on kertynyt paljon tarinoita ja kertomuksia, jotka liittyvät aina johonkin paikkaan tai rakennukseen. Rikhardinkadun kirjastossa minulta meni monta tuntia hukkaan, kun kaiken huomioni veivät muistot ensimmäisistä kolmiulotteisen elokuvan katselukokemuksista Kit-Catissa. Myöhemmin valtava rautapallo murskasi elokuvateatterin silmiäni edessä toisella puolella katuja. Mahtava leikkipaikka jäi Valtionarkiston uudisrakennuksen alle ja Makkaratalo korvasi mm. kaupan, josta vanhempien kanssa ostettiin ensimmäiset sukset. Paljon on menetetty, mutta enemmän on tallella.

"Mutta kaupunki ei kerro menneisyyttään, se sisällyttää sen itseensä kuin käden viivat, piirrettynä kadun kulmiin, ikkunaristikoihin, portaiden käsi-puihin, ukkosenjohdattimiin, lipputankoihin; jokainen osa puolestaan on merkitty koukeroihin, sahauksiin, leikkauksiin, kolhuin", kirjoittaa Italo Calvino kirjassaan *Näkymättömät kaupungit*.

Muut eivät voi kokea omia henkilökohtaisia, hyvää oloa antavia muistojamme, siksi niitä on jaettava. Eräs Suomessa vieraillut hollantilainen arkkitehti kuvaili innostuneesti matkaansa metrolla itään siltojen yli ja vaeltelemaan kaupunginosassa, jossa rakentaminen on ottanut luonnon huomioon esimerkillisellä tavalla. Kontula sai uudet kasvat.

Kirjallisuus, elokuvat ja valokuvat ovat meillä ja muualla kertoneet kaupunkien tarinoita ja avanneet yleisönsä silmiä. Tunnettujen monumenttien rinnalle ovat tulleet kadut, kodit ja kaupungit. Olet lukenut olemassa oleviin paikkoihin sijoitettuja kertomuksia, nähnyt ne näyttelyssä tai pimennetys-sä salissa. Meistä useimmat ovat matkoillaan käyneet kahviloissa ja kulke-neet paikoissa, jotka ovat "tuttuja". Haluamme luoda niistä myös oman henkilökohtaisen kokemuksemme.

Tämä on aina mahdollista omassa kotikaupungissamme. Kädessäsi oleva pieni kirja kuuluu sarjaan, johon on kerätty yhden kadun varrelta muutamisiin eri paikkoihin liittyviä tarinoita. Näiden toivotaan herättävän lukijan kiinnostus ja halu kartuttaa omaa henkilökohtaista muistoalbumiaan uusilla kokemuksilla.

MARIANNA

KAJANTIE

Kirjoittaja on

Helsingin

kulttuurikeskuksen

osastopäällikkö

Tähtitorninmäki

Arkkitehti Carl Ludvig Engelin suunnittelema observatorio valmistui vuonna 1834. Paikkana Tähtitorninmäki oli varsin paljas ja kallioinen observatorion valmistumisen aikoihin. Kaupunginpuutarhuri Svante Olssonin suunnitelmiin pohjautuvaa puistoa ryhdyttiin rakentamaan mäelle 1800-luvun lopulla ja se valmistui kokonaisuudessaan vuonna 1903. Robert Stigellin pronssinen veistos *Haaksirikkoiset* sijoitettiin Tähtitorninmäen aukiolle jo ennen puiston valmistumista vuonna 1898. Tähtitorninmäkeä suunniteltiin uuden eduskuntatalon paikaksi 1900-luvun alussa, mutta hanke ei ikinä toteutunut. Observatorio suojeltiin kulttuurihistoriallisena arvorakennuksena vuonna 1985.

Tähtitorni avautuu ensimmäistä kertaa yleisölle syksyllä 2012

Observatorion vuonna 2011 alkanut remontti valmistuu kesällä 2012. Observatorion rakennukseen avataan syksyllä tähtitieteen yleisökeskus, joka tarjoaa yleisölle tietoa avaruudesta ja tähtitieteen historiasta. Tiloissa aiemminkin toiminut Helsingin yliopiston almanakkatoimisto jatkaa toimintaansa observatoriolla.

Yleisökeskuksen avaaminen on osa Helsinki 200 vuotta pääkaupunkina -juhlavuoden tapahtumia.

Tähtitorninmäki vai Tähtitorninvuori?

Tähtitorninmäki on saanut nimensä siellä sijaitsevalta observatoriolta. Vaikka paikka tunnetaan yleisesti Tähtitorninmäkenä, kyseessä ei ole sen virallinen nimi. Viralliseksi nimeksi on vahvistettu vuonna 1928 Tähtitornin vuori (Observatorieberget), joka yhä nykyäänkin esiintyy kartoissa. Nykyisten oikeinkirjoitussuosituksen mukainen muoto on Tähtitorninvuori.

Ennen observatorion valmistumista mäki tunnettiin Kasavuorena siellä poltettujen merkkitulien mukaan. Myöhemmin mäelle rakennettujen linnoitusten myötä paikkaa alettiin kutsua nimellä Ulrikasborgsbärgen tai Ulriikanporinvuori. Observatiebärgen eli Tähtitorninvuori oli epävirallisesti käytössä jo 1840-luvulla.

Tähtitorninmäki tunnetaan myös esimerkiksi slanginimillä Obsiva, Opiis ja Tähtis.

Helsingin tähtitorni

TAPIO MARKKANEN

Kirjoittaja on
tähtitieteen professori.

Kaupunkilaiset ovat
kokoontuneet Tähtitornin-
mäelle seuraamaan laivo-
jen saapumista Eteläsata-
maan keväällä 1893.

Kuva: A. E. Rosenbröijer,
Helsingin kaupunginmuseo.

Kuninkaallisen Turun akatemian observaattorin Friedrich Argelanderin havaintopäiväkirjassa on vuonna 1827 syyskuun 4. päivän iltana kello 9 jälkeen puolen päivän seuraava merkintä: "Nämä havainnot keskeytti hirvittävä tulipalo, joka pani Turun tuhkaksi". Kaupungin palo käynnisti kunnianarvoisan yliopiston siirron Helsinkiin,

josta jo 1812 oli tullut autonomisen Suomen pääkaupunki.

Suomalaiset tähtitieteilijät olivat osallistuneet kansainväliseen yhteistyöhön vuodesta 1750 lähtien, ja heidän saavutuksiaan arvostettiin yleisesti. Pääkaupunkiin siirtyessään yliopisto sai uusia professorin virkoja, ja vuonna 1828 ensimmäiseksi tähtitieteen professoriksi kutsuttiin Friedrich Argelander. Hän oli syntynyt Preussissa, jonne hänen isänsänsä oli muuttanut Suomesta. Argelander oli opiskellut Königsbergissä ja tullut Turkuun 1823. Hänellä oli jo vakiintunut kansainvälinen maine ja tutkijana hän lukeutui aikakautensa eturiviin.

Yliopisto tarvitsi monenlaisia uusia tiloja Helsingissä. Yksi niistä oli tähtitorni. Helsingin tähtitornin suunnittelussa yhteistyötä tekivät aikakauden eturivin tähtitieteilijä Argelander ja kyvykäs arkkitehti Carl Ludwig Engel, joka intendentinkonttorin johtajana vastasi uuden pääkaupungin monista rakennushakkeista. Kumppanukset valitsivat tähtitornin paikaksi Ulrikasborgsbergetin paljaan kukkulan. Se sijaitsi varsinaisen kaupungin eteläpuolella, syrjässä kaupungin savuista ja valoista. Venäjän laivastolla oli suuria suunnitelmia kukkulan käyttämiseksi omiin tarpeisiinsa ja suurvallan mahdollin näyttämiseksi, mutta keisari Nikolai I katsoi, että tiede tuottaisi suurempaa kunniaa. Keisarin määräyksestä Helsingin kaupunki luovutti kallioisen kukkulan yliopistolle tähtitieteellisen tutkimustyön käyttöön. Asiaan vaikutti ponnekkaasti myös yliopiston rehtori, fysiikan professori Gustaf Gabriel Hällström. Hän aloitti tähtitieteen tutkijana ja siirtyi sitten lämpöilmiöiden pariin. Hällström oli monipuolinen voimahahmo, joka edisti monin tavoin vasta autonomisen aseman saavuttaneen Suomen kehittymistä.

Tähtitieteilijä Argelanderin ja arkkitehti Engelin yhteistyö

Engel sijoitti tähtitornin pääkaupungin pohjois-eteläsuuntaisen pääakselin alkupisteeksi. Hän ymmärsi, että kaikkialle kaupunkiin näkyvä observatoriarakennus asetti suunnittelulle erityisen korkeat vaatimukset. Engelin mukaan sen tuli olla myös "kaupungin kaunistus". Tieteen uusimmat tarpeet tuntevan tutkijan ja tehtävän haasteista tietoisien arkkitehtien yhteistyön tulos vaikutti käänteentekevästi tähtitornien suunnitteluun ympäri maailmaa.

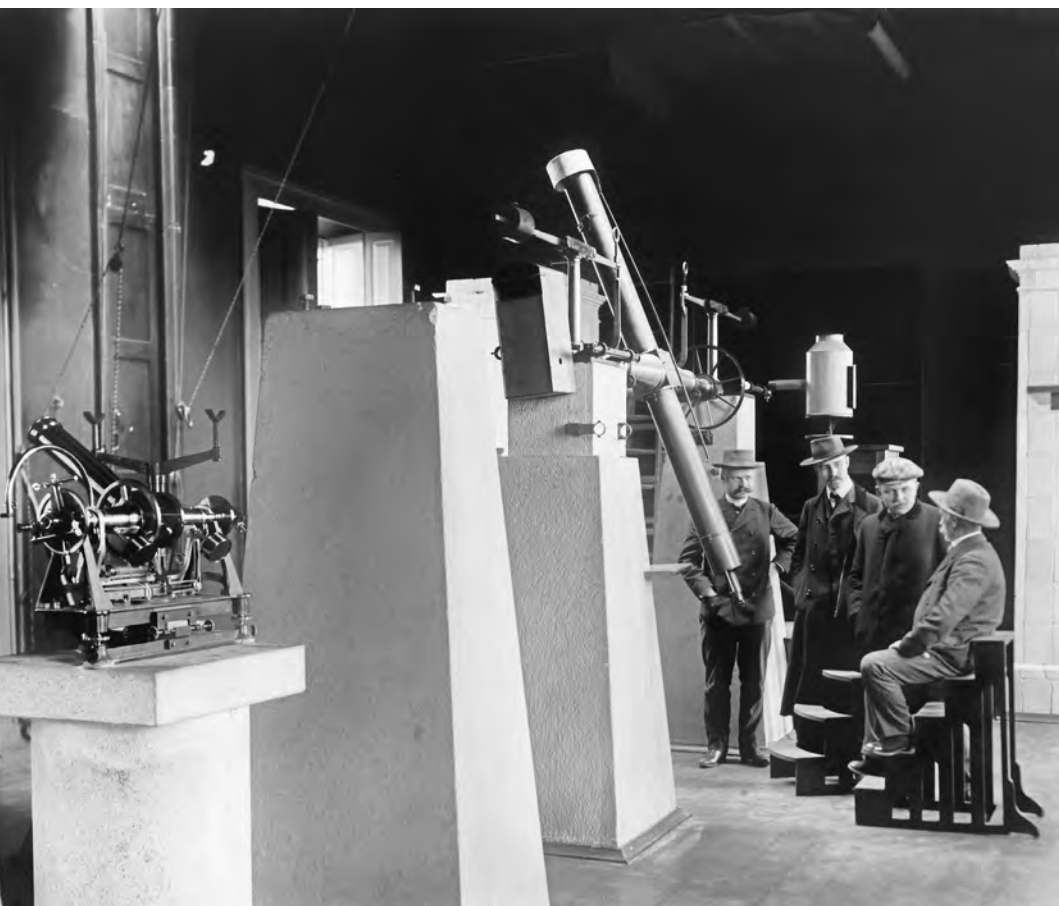
Esimerkiksi, kun vuonna 1883 annettiin käsky Venäjän keisarikunnan keskusobservatorion perustamisesta Pietarin eteläpuolelle Pulkovan kukkulalle, otti suunnittelusta vastaava professori Wilhelm Struve mallia Helsingin tähtitornista. Pulkovan tähtitornissa näkyy selvästi samoja toiminnallisia ja arkkitehtonisia ratkaisuja, kuin Helsingin tähtitornissa on käytetty. Myös asemaavallinen sijoittelu ja keskeinen näkyminen pääkaupungin pääakselilla seuraa Helsingin esikuvaa. Pulkovasta tuli seuraavaksi puoleksi vuosisadaksi "tähtitieteen pääkaupunki", ja sen hyväksi koettuja periaatteita käytettiin taas uusien observatorioiden suunnittelussa ympäri maailman.

Helsingin tähtitorni valmistui vuonna 1834 ja Argelander aloitti siellä työt ajan uusimpien vaatimusten mukaisilla havaintokojeilla. 1800-luvun alkupuolella tähtitieteilijöiden tehtävänä oli mitata tähtien paikat mahdollisimman tarkasti, sekä tutkia aurinkokunnan planeettojen, kuiden ja muiden kappaleiden liikkeitä. Ensimmäisen kerran tähtien etäisyyksistä saatiin täsmällistä tietoa vuonna 1838, kun Tarton, Königsbergin ja Kapkaupungin observatorioissa onnistuttiin mittaamaan kolmen lähitähden etäisyys. Samalla selvisi, että tähtien massat ovat Auringon kokoluokkaa. Argelander viimeisteli Helsingin tähtitornissa oman tutkimuksensa, jossa hän ratkaisi pitkään avoimeksi jääneen kysymyksen, liikkuuko Aurinko ja aurinkokunta sen mukana ympäröivien tähtien suhteen. Uraauurtavan työn perusteella selvitettiin

yksi Linnunratajärjestelmän rakenteen ja liiketilan peruskysymyksistä. Sen merkitys ymmärrettiin välittömästi, ja Argelander sai yhtenä ensimmäisistä Venäjän keisarillisen tiedeakatemian ruhtinas Demidovin palkinnon vuonna 1836. Kun Alfred Nobel myöhemmin pohti, mitä tehdä jättiläisomaisuudellaan, mainittu tiedepalkinto oli hänelle esikuva.

Argelander kutsuttiin Saksaan Bonnin yliopistoon vuonna 1836. Hänestä oli tullut Helsingissä hyvin pidetty, ja hän oli varsinkin lasten suosiossa. Esi-merkiksi August Schauman kertoo laajoissa muistelmissaan, kuinka hän oli poikana saanut katsoa kaukoputkella taivaan ihmeitä Argelanderin opastamana. Kaupungin seurapiireissä valiteltiin kovin, että Helsinki menetti samana vuonna kaksi keskeistä henkilöä, Runebergin Porvooseen ja Argelanderin Bonniin. Kun Krimin sodan aikana vuonna 1855 ranskalais-brittiläinen

Observatorion meridiaanisaliin on sijoitettu meridiaani- ja ohikulkukoneet, joilla tehtiin tähtien paikkahavaintoja. Ohikulkukoneen äärellä Ragnar Furuhielm, Rolf Witting, Emil Wessel ja Georg Dreijer vuonna 1904. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

laivasto lähestyi Helsinkiä, Argelander otti huolestuneena yhteyttä Britannian hallitukseen ja pyysi, ettei Helsingin arvokasta tähtitornia vaurioitettaisi.

Tähtitieteellisiä saavutuksia

Vuonna 1859 keksittiin spektraalianalyysi. Sen avulla valon spektriviivoista opittiin lukemaan valonlähteen sisältämät alkuaineet. Niin syntyi kaksi uutta tiedettä, astrofysiikka ja fysikaalinen kemia. Edellinen merkitsi tähtien ja tähtijärjestelmien rakenteen ja kehityksen selvittämistä, jälkimmäinen johti suoraan alkuaineiden atomien rakenteen avautumiseen. Spektraalianalyysi mullisti luonnontieteet niin merkittävästi, että Senaatintorilla seisovan Aleksanteri II:n patsaan tiedettä edustava naishahmo kohottaa kädessään spektroskooppia.

Helsinki tunnetaan tähtitieteen maailmassa suurista tähtiluetteloista, jotka on valmistettu sen tähtitornissa runsaan vuosisadan aikana, osina kansainvälisiä ohjelmia. Luetteloista suuritöisin oli professori Anders Donnerin johtama työ, jossa yksi taivaan vyöhyke valokuvattiin ja kuvista mitattiin tähtien paikat ja kirkkaudet suurella tarkkuudella. Luettelointityö kesti puoli vuosisataa ja valmistui toisen maailmansodan kynnyksellä. Helsinki oli pitkään ensimmäinen ja ainoa, joka teki urakkansa täysin valmiiksi ja suurella tarkkuudella. Kun on verrattu vuosikymmeniä myöhemmin otettuja uusia valokuvia varhaisempiin, on löydetty ja mitattu tähtien hitaita liikkeitä, jotka kertovat Linnunratajärjestelmämme rakenteesta. Tähtivalokuvaustöiden esteettömän jatkumisen turvaamiseksi Helsingissä on muun muassa rakennuskorkeus rajoitettu tähtitornin ympäristössä.

Maailmanlaajuisista arvostusta Helsingille toi teoreettinen työ, jossa professori Karl Sundman osoitti 1909, että niin sanotulla kolmen kappaleen probleemalla on ratkaisu. Klassinen ongelma oli haastanut maailman etevimpiä matemaatikkoja ja tähtitieteilijöitä 1600-luvun lopulta saakka. Yksikertainen kysymys kuului, kuinka liikkuvat kolme kappaletta, joiden välillä vaikuttaa vetovoima.

Tähtitornin aika

Helsingin tähtitorni on palvellut myös ihmisten arkea ja käytännön elämää. Yliopiston julkaisema almanakka on laskettu siellä, ja lasketaan edelleen. Taivaankappaleiden nousu- ja laskuajat annetaan Helsingin tähtitornin meridiaanin mukaan. Aluksi Suomen virallisena aikana käytettiin Helsingin tähtitornin paikallisaikaa, 1.5.1921 lähtien Itä-Euroopan vyöhykeaikaa, joka on 30. itäisen pituuspiirin paikallisaika. Helsingin tähtitorni antoi ennen joka päivä aikamerkin, kun kello oli 12. Keskitornin mastoon kohotettiin viisi minuuttia ennen merkkipussi, joka putosi, kun oli tasan puolipäivä. Signaali näkyi laajalti kaupunkiin, mutta tärkein se oli satamassa oleville laivoille. Laivat pystyivät tarkistamaan komentosillalla kronometriinsa, joka taas oli välttämätön paikanmäärittämisessä valtamerellä ja siten merenkulun elintär-

keä turvallisuustekijä. 1800-luvun jälkipuolella aikamerkkiin liittyi Katajanokalta yli kaupungin kajahtava tykinlaukaus.

Aikamerkin antaminen tähtitornilta loppui, kun vuonna 1926 perustettu Yleisradio alkoi antaa säännöllisesti aikamerkkejä ja vastaanottimet kodeissa yleistyivät. Siihen saakka kunnon helsinkiläisiä kapusi päivittäin jatkuvana virtana Tähtitorninmäelle ja ovelta vielä jyrkät portaat tähtitornin aulaan tarkistamaan oman kellonsa Suomen virallista aikaa osoittavasta heilurikellosta. Tähtitieteellisiä meridiaanihavaintoja varten tarvittiin maastoon kiinteät tähtäyspisteet, miirit. Pohjoispuolelle sellainen pystytettiin nykyisen Valtilaan nykyisen Elimäenkadun tienoille korkealle kalliolle. Etelämiirin musta kiviobeliski seisoo yhä muistona Tähtitorninvuoren puistossa observatorion eteläpuolella. Yhdessä tähtitornin meridiaanisalin eteläseinän itäisten luukujen kanssa se osoittaa Helsingin meridiaanin paikan.

Aina ei Helsingin tähtitorninkaan arvoa ole täysin ymmärretty. Kun Suomi siirtyi yksikamarisiin valtiopäiviin 1906, eduskuntatalon rakentaminen tuli ajankohtaiseksi. Vuonna 1908 järjestettiin arkkitehtikilpailu, jonka mukaan uudisrakennuksen paikalta oli tarkoitus purkaa tähtitorni ja rakentaa uusi kasvaneen kaupungin ulkopuolelle suotuisampaan ympäristöön. Kilpailun voitti Eliel Saarisen komea ehdotus. Sitä ei kuitenkaan toteutettu, vaan Johan Sirénin Eduskuntatalo valmistui Töölön Arkadianmäelle 1931. Kerrotaan, että toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitto esitti itse pommittamansa suurlähetystön uudeksi paikaksi Haaksirikkoisten patsaan tienoota Tähtitorninmäellä. Tähtitornin silloinen esimies professori Gustaf Järnefeltin kerrotaan ottaneen yhteyttä kollegoihinsa Pulkovassa muistuttaakseen Helsingin observatorion havaintotyön vaatimuksista Voi vain arvailla liekö tutkijoiden vetoomuksilla ollut merkitystä, mutta lopputulokset ainakin olivat myönteiset. Helsingin tähtitorni on ollut kulttuurihistoriallisena arvokennuksena suojeltu vuodesta 1985.

Nykyään suomalaiset tähtitieteilijät tekevät pääosan havaintotyöstään suurissa kansainvälisissä observatorioissa, joko avaruudesta käsin tai suotuisammissa havainto-oloissa, joita maanpinnalta löytyy. Tutkimus- ja opetustoiminta Helsingin tähtitornissa päättyi vuonna 2009, ja tähtitieteilijät siirtyivät yliopiston matemaattis-luonnontieteellisen tiedekunnan tiloihin Kumpulassa. Helsingin yliopisto päätti, että peruskorjauksen jälkeen Helsingin tähtitornissa avataan syksyllä 2012 tähtitieteen yleisö- ja toimintakeskus, joka tulee kertomaan sekä nuorille että vanhoille maailmankaikkeuden tämän päivän tutkimuksesta ja arvokkaan tähtitornin kunniakkaasta menneisyydestä. Tähtitieteellinen yhdistys Ursa siirtyy tähtitornille ja vastaa pitkälti kävijöiden palvelemisesta. Oloissamme harvinaisen arvokas rakennus ja sen alkuperäisillä paikoillaan säilyneet havaintoinstrumentit kertovat maailmanmitassa merkittävästä panoksesta, jonka Helsingin tähtitorni on sivistykselle antanut.

Ranskalaisten tieteilijöiden retkikunta Pohjolaan

TAPIO MARKKANEN

Kirjoittaja on maisemantutkimuksen professori ja kaupunkipuistojen asiantuntija.

Ranskan tiedeakatemian retkikunta suoritti vuosina 1736–1737 astemittauksen Tornionlaaksossa ratkaistakseen kysymyksen, onko maapallo navoiltaan litistynyt.

Isaac Newton esitti teoksessaan *Principia* (1687) väitteen, jonka mukaan maapallo on navoiltaan litistynyt. Newtonin teorian mukaan yhden asteen meridiaanikaari oli pidempi navan lähellä kuin päiväntasaajan tienoilla. Väitteen todenperäisyyttä saattoi tutkia mittaamalla esimerkiksi yhden asteen meridiaanikaaren pituus ja vertaamalla asteen pituutta navan läheisyydessä ja lähellä päiväntasaajaa. Ranskan halki pohjoisesta etelään kulkevaa meridiaania pitkin suoritettiin astemittaus 1600- ja 1700-lukujen taitteessa. Tulos oli yllättävä: Pohjois-Ranskassa kaari olikin lyhyempi kuin Etelä-Ranskassa. Oliko teoria eli Newtonin mekaniikka väärä ja Maa todellisuudessa puristunut sisäänpäin päiväntasaajalta?

Ranskan tiedeakatemian piirissä esitettiin, että hämmästyttävä tulos johtuisi mittausvirheistä. Ranskan läpi kulkeva meridiaanikaari ei ollut kyllin pitkä, jotta ero tulisi esiin. Akatemia päätti lähettää kaksi retkikuntaa mittaamaan asian, toisen Pohjolaan, toisen Etelä-Amerikkaan. Tornionlaaksoon suuntaavaa pohjoista tutkimusmatkaa

johti akateemikko Pierre Louis Moreau de Maupertuis. Kaari mitattiin vaaran laelta toiselle Tornion kaupunginkirkon tornista Pellon Kittisvaaralle. Kysymys napojen litteydestä ratkesi pohjoisen retkikunnan työn tuloksena ja saavutus toi de Maupertuisille mainetta. Aikalaisista myös Voltaire ihaili aluksi de Maupertuis'n saavutuksia, mutta myöhemmin Voltaire ja de Maupertuis riitaantuivat, jolloin Voltaire kääntyi pilkkaamaan entistä kumppaniaan. Laatomassaan ivarunossa Voltaire viittaa torniolaisen raatimies Plans-trömin tyttäriin, jotka seurasivat retkikunnan perässä Pariisiin ja aiheuttivat siellä de Maupertuisille hämminkiä ja vaivaa.

Courriers de physique
et argonautes nouveaux
qui franchisez les monts,
qui traversez les eaux,

Fysiikan kelpo airueet
ja uudet argonautit,
mi nopsaan nousee vuoret
ja soutaa vieraat veet,

Ramenez a nous de climats
sourmises au trois couronnes,
vos perches, vos secteurs
et surtout deux Laponnes.

Palaatte kepein, sektorein
te kolmen kruunun maista,
muassa kummaks' kaikkien
kaks' lappalaista naista.

Voltaire, kirjoittajan suomentama

Tähtitornin- vuoren maisema

MAUNU HÄYRYNEN

Kirjoittaja on
maisemantutkimuksen
professori.

Tähtitorninvuoresta on nykyisin vaikea huomata, että se on keskikaupungin korkein maastokohta. Kaksisataa vuotta sitten sitä ei olisi voinut välttää havaitsemasta, kun alueelle ei ollut vielä rakennettu. 1800-luvun lopulta alkaen kerrostalorakentaminen on häivyttänyt näkyvistä kaupungin maastonmuodot, jotka huomaa enää vain katujen jyrkistä rinteistä Tähtitorninvuoren puiston ja Kirurgin liepeillä. Sitä ennen yli kolmikymmenmetrinen graniittiselänne hallitsi Eteläsataman maisemakuvaa Kauppatorilta päin ja siltä avautui esteetön näköala joka suuntaan.

Näköalojen itsetarkoituksellinen ihastelu ja kuvaaminen on uusi ilmiö. Korkeille paikoille on ennen noustu, kun on ollut tarve nähdä ja näkyä kauemmas. Tähtitorninvuoren ensimmäinen tunnettu käyttö oli vartiotulipaik-

Näkymä Tähtitorninvuorelta Eteläsataman yli Katajanokalle 1900-luvun alussa. Näköalapaikoille istutettiin alun perin matalakasvuisia pensaita. Kuva: E. Sundström, Helsingin kaupungin museo.

kana, Kasavuorena, josta voitiin tarkkailla rannikkoväylää ja vaaran uha-
tessa sytyttää merkkituli mäen huipulle. Johdonmukaisena jatkona tälle oli
mäen linnoittaminen osaksi Viaporin linnoituskokonaisuutta. Bastionirinta-
ma rakennettiin kaupunkiin päin ja ristittiin Ulriikaporiiksi, minkä seurauk-
sena myös mäki ja ympäröivä kaupunginosa saivat uuden nimen. Linnoitus
poistui käytöstä pian Helsingin pääkaupungiksi tulon jälkeen vuonna 1812
ja sen kivet käytettiin jälleenrakennukseen. Seuraavaksi mäelle kaavailtiin
merikoulua tähyystorneineen J. A. Ehrenströmin asemakaavassa, kunnes
yliopiston Helsinkiin muutto vaihtoi sen tilalle Carl Ludvig Engelin astro-
nomisen observatorion, joka valmistui vuonna 1834.

Sataman ja epäsäännöllisen esikaupunkiasutuksen levittäytyessä Tähtitor-
ninvuoren ympärille siitä tuli sosiaalisesti leimautunut ”hampuusien” olin-
paikka. Toisaalta näköala houkutteli säätyläisiäkin kallioille silloin, kun oli
jotain erityistä nähtävää. Helsingin laivaliikenne oli ennen jäänmurtajien ai-
kaa talvikuukaudet jäiden pysäyttämää, ja korkealta katselupaikalta näkyivät
ensimmäisinä sekä sulaveden juova että ensimmäiset laivojen mastot tai sa-
vut horisontissa. Poikkeuksellisen spektaakkelin tarjosi Viaporin pommitus
Krimin sodassa, jota ihmettelemään matkustettiin varta vasten Ruotsista asti.

Suunnitelma puutarhakaupunginosasta

1800-luvun alkupuolella Suomen säätyläispiireissä yleistyi ajatus käsittele-
mättömän luonnon kauneudesta. Sitä levittivät suomalaisia maisemia esit-
televät litografiajulkaisut, jotka opettivat katselemaan omaa ympäristöä ku-
vamaisena esityksenä ja liittämään siihen erilaisia abstrakteja merkityksiä
— sieluntiloja, paikallisympeyttä tai isänmaallisuutta. Säätyläiset alkoivat ha-
keutua korkeille näköalapaikoille niin maalla kuin kaupungeissa ja niitä alet-
tiin muokata tarkoitusta varten. Tähtitorninvuorelta avautui kolmenlaisia nä-
kymiä: Kauppatorin suuntaan vilkas satamapanoraama ja empire-Helsingin
merellinen julkisivu, itään Viaporin linnoitussaalet ja etelään, Kaivopuistoa
lukuun ottamatta, lähes rakentamaton meri- ja rannikkomaisema. Viaporin
näköala yhdistettiin ihmisten mielissä vuoden 1808 häpeälliseen antautu-
miseen Suomen sodassa.

Tähtitorninvuori itse yksinäisine observatorioineen alkoi pistää silmään
kaupunkikuvassa. Maistraatti hankki jo vuonna 1865 Helsinkiin ruotsalaisen
puutarha-arkkitehdin Knut Forssbergin, joka samoihin aikoihin liikkui muu-
allakin Suomessa ja suunnitteli mm. Turun Ruissalon kansanpuiston. Lehti-
tietojen mukaan Forssberg ehdotti Tähtitorninvuorelle kokonaista puutarha-
kaupunginosaa, jossa huvilat olisi porrastettu rinteisiin ja lakialue istutettu
puustoksi. Samantapainen järjestely esiintyi myös hänen Henrik Borgström-
mille, Kaivopuiston ja Töölön puiston eli Eläintarhan perustajalle, samal-
la käynnillä tekemässään Eläintarhan huviloiden järjestelyehdotuksessa.

Forssbergin Tähtitorninvuoren suunnitelma on ensimmäinen tiedossa ole-
va puutarhakaupunginosahanke Suomessa mutta se oli ilmeisen epärealisti-

nen. Itse suunnitelma ei ole säilynyt. Nälkävuosien 1867–1868 hätäaputoinä mäen yli alettiin rakentaa viertotietä helpottamaan Kaivopuiston suuntaista liikennettä. Ensimmäiset valokuvat kertovat, että itse mäen kallioiseen ja kivikkoiseen ulkomuotoon ei observatoriota ja teitä lukuun ottamatta saannottavasti puututtu. Mäen länsipuolella säännöllinen kaupunkirakentaminen ylitti selänteen 1800-luvun puolenvälin jälkeen ja levisi vuosisadan loppuun mennessä koko Ullanlinnan alueelle. Tähtitorninvuoren länsisivustan sulki vuonna 1888 Kirurgisen sairaalan valmistuminen.

1880-luvun alussa Tähtitorninvuoresta kiinnostuttiin uuden aatelittomien säätyjen talon sijoituspaikkana ja arkkitehti F. A. Sjöström laati suunnitelmia sitä varten. Eteläsataman maisemaa hallitsemaan haluttiin palatsimainen, Suomen itsehallinnollista asemaa korostava rakennus, joka olisi näkynyt maamerkin tavoin kaukaa ulapalta asti. Arkkitehdin kuoltua rakennuspaikasta luovuttiin, mutta miltei saman tien mälle esitettiin historiallis-etnografista museota, nykyisen Kansallismuseon varhaista versiota. Samoihin aikoihin ehdotettiin jälleen puutarhakaupungin osan rakentamista paikalle, mikä tällä kertaa herätti vastustusta.

Kallioisesta selänteestä mannermaiseksi maisemapuistoksi

Huolimatta rakennussuunnitelmista kaupungin maistraatissa oli noussut jo 1880-luvulla esiin ajatus Tähtitorninvuoren muuttamisesta yleiseksi virkistyspaikaksi. Kun myös Kaivopuiston yksityisenä kylpyläyhtiönä toiminut puistoalue siirtyi tuolloin kaupungin omistukseen, näitä kahta mäkettä alettiin tarkastella yhtenä kokonaisuutena. Tukholmasta tilattiin nyt puutarha-arkkitehti Sven Lindh, joka laati suunnitelmat kummankin istuttamiseksi julkiseksi puistoksi. Lopulta kaupunki päätyi perustamaan oman kaupunginpuutarhurin toimen, johon hankittiin niin ikään ruotsalainen Svante Olsson. Olsson sai yhdeksi ensi tehtävästään Tähtitorninvuoren puiston ja Kaivopuiston suunnittelun.

Olsson otti molemmissa puistoissa käyttöön tukholmalaisen tavan muuttaa ruutukaavassa rakentamatta jääneet kallioselänteet näköalapuistoiksi. Tapa perustui mannermaiseen maisemapuistotyylisiin, joka oli saanut alkunsa paroni Haussmannin Pariisin uudistuksista 1800-luvun puolessavälissä. Uusi puistomalli perustui alkuperäisen maaston voimaperäiseen muokkaukseen ennalta määriteltujen maisemaihanteiden mukaisesti. Tämä vaati täyttööä, tasoitusta ja muotoilua sekä vierasperäistä puistokasvillisuutta. Sommitelman runkona olivat loivasti kaartelevat, huolella perustetut käytävät sekä ”mäkipuistojen” erityispiirteensä tärkeimpiin suuntiin harkitusti sijoitellut näköalatasanteet ja näkymälinjat.

Tähtitorninvuoren pieni, vain kahdeksan hehtaarin laajuinen puisto suljettiin täyteen eriluonteisia maisemakohtia. Alaviin kohtiin istutettiin korkeaksi kasvavaa puustoa ja lakialueille matalampaa, joka ei noussut näkymien eteen. Pohjoisrinteeseen jätettiin avoin loivasti laskeutuva nurmikenttä,

jota kehystivät huolella sommitellut puu- ja pensasryhmät. Lakea ja etelärinnettä hallitsivat näköalatasanteita ympäröivät monilajiset kukkivat pensaat ja perennaryhmät. Särmikkääksi louhittua kalliopintaa jätettiin paikoin maalauksellisesti näkyviin. Keskeisiin näkymäsuuntiin tehtiin kuvioistutuksia kaupunginpuutarhassa kasvatetuista ryhmäkasveista, joista monet niistä ovat nykyään huonekasveina tutumpia mehi- tai lehtikasveja.

Svante Olsson istutti tai uudisti lähes kaikki keskikaupungin puistot ja puistikot. Tähtitorninvuori valmistui hänen hankkeistaan ensimmäisten joukossa ja herätti kaupunkilaisissa ällistystä sekä uuden suurkaupunkimaisen muotokielensä että kustannustensa takia. Vain vähää aiemmin kaupungin puistoista oli korjattu heinää, eivätkä puistovahtien valvomat tiukat järjestyssäännöt auenneet heti kaikille. Avoimet nurmikäntä ja kaktusistutukset

Pula-ajat vaikuttivat myös Helsingin puistojen hoitoon. Ensimmäisen maailmansodan aikana heinää korjattiin Tähtitorninvuorellakin. Taustalla näkyy Saksalainen kirkko. Kuva: I. Timiriasew, Helsingin kaupunginmuseo.

koettiin vieraiksi ja tilalle vaadittiin kansallisromanttisia mäntyjä ja kallioita. Alun oudoksunnan jälkeen puisto pääsi kuitenkin matkaoppaisiin ja varsinkin hyvinvoivien eteläisten kaupunginosien asukkaiden suosioon — Helsinki oli 1900-luvun alussa kahtia jakautunut kaupunki ja työväen huomattavasti riisutummat vapaa-ajanviettopaikat olivat keskustan ulkopuolella.

Tähtitorninvuoren panoraama umpeutuu

Vuonna 1907, neljä vuotta puiston valmistuttua, arkkitehti Eliel Saarinen voitti kilpailun Suomen uutta yksikamarista eduskuntaa varten rakennettavasta valtiopäivätalosta, joka oli päätetty sijoittaa Tähtitorninvuorelle. Pian oltiin kaavailemassa myös uutta kaupungintaloa puiston viereiselle ns. telakkatontille, jolloin alueelle olisi muodostunut kokonaan uusi monumentaalinen hallintokeskus. Eduskunta päädyttiin kuitenkin tunnetusti sijoittamaan toisaalle, osasyynä kaupungin vastahanka puiston menetyksen pelossa, ja telakkatontti jäi odottamaan Olympiaterminaalin rakentamista vuonna 1952.

Itse puiston lisäksi sieltä avautuneesta merinäköalasta taisteltiin, kun Vuorimiehenkadun varteen rakennetut kerrostalot uhkasivat tukkia sen. Kaupunki yritti tuloksetta ajaa läpi rajoituksia, joilla näkymä olisi saatu pelastettua, ja levensi lopulta suurin lunastuskustannuksin nykyistä Ullanpuistikkoa niin, että edes kapea näkymääkseli vasta uudistetun Kaivopuiston suuntaan säästy rakentamiselta. Alastulorinteen puistikko toteutettiin lopullisesti 1920-luvulla muotopuutarhatyyliisenä. Näkymääkseliin kuulunut Kättilöopiston edusta muuttui sotien jälkeen osaksi Neuvostoliiton suurlähetystöä.

Tähtitorninvuoren tärkeimpinä toimintoina säilyivät pitkään kävely ja näköalojen sekä istutusten katselu. Viaporin-Suomenlinnan näkymään loi oman lisänsä ensimmäisenä sortokautena vuonna 1898 pystytetty Robert Stigellin *Haaksirikkoisten* patsas, joka vahvisti puiston patrioottis-poliittista viritystä. Isänmaallinen taide oli vakiintunut vuosisadan loppupuolella osaksi länsimaista julkista puistoinstituutiota liittyen sen kasvatukselliseen tehtävään, kuten omalta osaltaan eksoottiset istutukset ja pienoismaisematkin. Partiolaisten itsenäisyyspäivän lipunnostorituaali jatkaa Tähtitorninvuoren poliittista perinnettä.

Puistolla, kuten muillakin kaupunkiympäristöillä, on määritellyt tehtävänsä, mutta myös joukko ajan myötä kertyneitä epävirallisia käyttöjä ja mielenkiintoja. Sotien jälkeisessä rikosaallossa Tähtitorninvuoresta tuli parinkin julkisuudessa kohutun intohimorikoksen näyttämö ja niiden myötä joillekin kaupunkilaisille pelottava paikka. Murhat innoittivat rikosromaaneja ja -elokuvia, tunnetuimpana Matti Kassilan *Tähdet kertovat, komisario Palmu* (1962), jossa puiden kasvu vielä salli kaukoputkella tiirailun. Monissa muissakin elokuvissa puisto on ehtinyt vilahtaa.

Viime vuosikymmeninä aikanaan kiistellyn puiston näkymät ovat joko kasvaneet umpeen tai peittyneet osaksi päivää massiivisten autolauttojen taakse. Samalla kasvillisuutta on hoidon tehostamiseksi yksinkertaistettu ja

vanhoja kasviharvinaisuuksia poistunut. Tällä hetkellä Tähtitorninvuoren entinen näköalapuisto on sen läpi kiireessä oikaisevalle tai nurmella aurinkoa ottavalle kuin mikä hyvänsä keskikaupungin viheralue. Rakennusvirasto on äskettäin teettänyt puistolle hoito- ja käyttösuunnitelmaa, jonka perusteella sitä tullaan varojen salliessa uudistamaan. Toivon mukaan sen avulla pystytään turvaamaan paikan erityisluonne, jonka se on vaarassa menettää.

Kirjallisuus

Häyrynen, Maunu: *Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle*. Entisaikain Helsinki XIV. Helsinki-Seura, Helsinki 1994.

Häyrynen, Maunu: Miten Suomi maisemoitui. Teoksessa Heinänen, Seija, von Bonsdorff, Pauline ja Kaukio, Virpi (toim.): *Tunne maisema*. Maahenki, Helsinki 2011.

Häyrynen, Maunu: Tähtitorninvuoren maiseman historiaa. Teoksessa Laakkonen, Simo ja muut (toim.): *Nokea ja pilvenhattaroita. Helsingiläisten ympäristö 1900-luvun vaihteessa*. Narinkka 1999. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 1999.

Maisemasuunnittelu Hemgård: *Tähtitornin vuori ja Ullanpuistikko, hoito- ja kehittämissuunnitelma*. Helsingin kaupungin rakennusviraston julkaisut 2011:15/Katu- ja puisto-osasto. HKR, Helsinki 2011.

Seppälä, Mikko-Olavi ja muut (toim.): *Kaivopuisto*. Entisaikain Helsinki XVIII. Helsinki-Seura, Helsinki 2008.

Tegel, Satu (toim.): *Tähtitorninvuori*. Dendrologian Seura & Helsingin kaupungin rakennusvirasto, Helsinki 1998.

Viljo, Eeva Maija: *Arkitektur och politik kring några ständerhusprojekt*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 11. Taidehistorian seura, Helsinki 1988.

Haaksirikkoiset — kansakunta uhattuna

LIISA LINDGREN

Kirjoittaja on
kuvanveistoon erikoistunut
taidehistorian dosentti.

Julkinen taide on tehnyt näkyväksi taloudellisen, poliittisen ja sivistyksellisen vallan hierarkioita. Taiteen avulla kansaa on myös kasvatettu suurmiesten velvoittavin esimerkein. Arvojen välittämiseen tarvitaan ymmärrettävää kuvakieltä. Se liittyy kuitenkin aina aikaansa ja yhteyteensä, joten ajan kuluessa viestit voivat unohtua. Suomessa 1800-luvun lopulla alkanut monumentaalitaiteen korkeasuhdanne seurasi taloudellista kehitystä, kansallisaatteen nousua sekä halua vahvistaa kansallista itsetuntoa ja yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Kuvanveistäjä Robert Stigellin (1852–1907) Tähtitorninmäelle pystytetty *Haaksirikkoiset* on veistos, jonka poliittisia merkityksiä nykykatsojan voi olla vaikea havaita tuntematta sen historiaa. Haaksirikkoisia on pidetty Helsingin ensimmäisenä modernina, esteettisin perustein hankittuna julkisena veistoksena. Sen pystyttäminen kuului kaupunginhallituksen ja Suomen Taideyhdistyksen puheenjohtajan, senaattori Leo Mechelinin kunnianhimoiseen pääkaupungin kuvataideohjelmaan. Liberaali fennofili ja perustuslaillisen vastarintaliikkeen keskeinen ideologi ymmärsi taidepolitiikan mer-

Haaksirikkoisten paljastustilaisuus pidettiin 18.11.1898. Runsas joukko kaupunkilaisia kerääntyi kuulemaan senaattori Mechelinin paljastuspuhetta.

Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

kityksen pyrkiessään luomaan kuvaa kulttuurisesti kypsästä kansakunnasta.

Aikalaiset lukivat teoksesta poliittisen elämän dramatiikkaa jo paljastustilaisuudessa 18. marraskuuta 1898. Sanomalehdissä julkaistiin Mechelinin pitämä puhe, jossa varovaisena tunnettu senaattori liitti teoksen taitavin kiertoilmaisuin päivänpolitiikkaan. Ei vaatinut erityistä kekseliäisyyttä yhdistää puheen raivoisat luonnonvoimat itäiselle taivaalle kerääntyneisiin myrskypilviin.

Ilmassa oli pitkään ollut merkkejä venäläistämispyrkimyksistä. Muutamaa kuukautta myöhemmin helmikuun manifesti nosti ennen näkemättömän poliittisten mielenosoitusten aallon: Aleksanteri II:n patsas peitettiin kukkamereen, mihin eivät venäläismieliset virkamiehetkään tohtineet puuttua. Seurapiirinaiset kulkivat mustissaan, ja vastarintaliike kokoontui *Haaksirikkoisten* äärellä. Suuri adressi osoitti kansainvälisen myötätunnon olevan Suomen puolella.

Kansainvälinen valistuskampanja Suomen autonomiaan kohdistuvasta uhasta valmisti *Haaksirikkoisten* vastaanottoa Pariisin vuoden 1900 maailmannäyttelyssä. Hädän hetkellä suomalaisten avunhuutoon vastattiin kulturalilla.

Kuvanveistäjän uran huipentuma

Kuvanveistäjä Robert Stigell pidättäytyi teoksensa poliittisista tulkinnoista. Myrskyn kouriin joutunutta perhettä kuvaavan aiheen on kerrottu perustuneen taiteilijan muistikuvii nuoruudenvuosiltaan merellä. Työskennellessään 1880- ja 1890-luvulla Pariisissa hän päätyi muokkaamaan aiheesta suuri-eiisen, monumentaalitaitteessa suosituksen kierteisesti nousevan sommittelman.

Koulutus ja alan palveluiden saatavuus olivat johdattaneet suomalaiset taiteilijat opiskelemaan ja työskentelemään Keski-Eurooppaan. Pariisiin École des Beaux-Artsin kasvattina Stigell tunsu kuvanveiston poliittisen voiman ja sidokset poliittisen elämän vaihteluihin. Monumentaalihankkeita tavoittelevan taiteilijan ei ollut sopivaa painottaa yksityisiä tarkoituksiperiään. Kuvanveistäjillä julkisiin tilauksiin ja kokoelmahankintoihin johtava urapolku perustui näyttelymenestykseen. Vuonna 1891 Taideakatemian virallisessa taidenäyttelyssä, Pariisin Salongissa, *Haaksirikkoisten* luonnos sai kunniamaininnan ja lehdistössä kiitosta, mutta ulkomaalaisen taiteilijan oli vaikea päästä julkisen taiteen markkinoille Ranskassa.

Syksyllä 1891 patsaan kipsiluonnosta ihailtiin Helsingissä Säätytalolla. Suomen Taideyhdistys myönsi Stigellille Pariisin matka-apurahan ja senaatti 2000 markan rahapalkinnon. Vuonna 1893 taiteilija sai valtionpalkinnon luonnoksesta, joka nykyään kuuluu Ateneumin kokoelmiin. Pienoispiisit päätyivät sittemmin yksityisiin ja julkisiin kokoelmiin, mm. Kööpenhaminan Glyptoteekkiin.

Helsingin kaupunginvaltuuston päätettyä 1895 teoksen hankinnasta Stigell matkusti Pariisiin suurentamaan luonnosta, joka esiteltiin Tukholman

Taide- ja teollisuusnäyttelyssä 1897. Kevään 1898 Pariisin Salongissa pronssivalos toi Stigellille arvostetun kolmannen luokan kultamitalin.

Taiteilija oli kutsunut ystäviään katsomaan valosta Gruet'n valimolle merkiten kutsukortteihin "Rob. Stigell, statuaire". Julkisten muistomerkkien tekijän asema oli aikalaisveistäjien uraodotusten huipentuma. Myös Stigellille *Haaksirikkoiset* oli uran näyttävin saavutus. Kesällä 1898 teos saapui höyry-laivalla Ranskasta Suomeen.

Satama urbaanina näyttämönä

Haaksirikkoisten kaupunkikuvallisesti keskeinen paikka muinaisella vartiovuorella on merkityksellinen. Tähtitorninmäki vahvistettiin — ehkä varovaisuussyistä — sijoituspaikaksi vain muutamaa kuukautta ennen paljastamista. Näköalapaikallaan kookas teos kilpaili monumentaalirakennusten kanssa näkyvyydestä kauas merelle. Kansallinen merkittävyys yhdistettiin tavan taakaa teoksen kokoon.

Dynaaminen veistos ryntää edelleenkin mäelle nousevaa katsojaa vastaan, vaikka se on kaupunkikuvan muuttuessa jäänyt katveeseen. Alun perin taiteilija oli suunnitellut sommitelman keskeisen miesfiguurin katsovan kohti itää, merta ja satamaa. Albert Edelfeltin, Walter Runebergin sekä arkkitehtien Theodor Höijerin ja Gustaf Nyströmin muodostama toimikunta suostutteli elokuussa 1898 taiteilijan kääntämään veistoksen. Pääfiguurin katse kääntyi luoteeseen.

Kääntämisen kautta teos sai kaupan, teollisuuden ja palvelujen urbaanista talousmaisemasta komean poliittisen lavastuksen. Sen keskeinen elementti oli myrskyävän meren dramatisoima Helsingin satama vaurastuvan Suomen yhdyssiteenä Eurooppaan. *Haaksirikkoisten* taustana aukeaa myös runebergiläinen panoraama, jota hallitsee Pohjolan Gibraltar. Helmikuun manifestin jälkitunnelmissa *Haaksirikkoiset* lieenee antanut aivan uusia merkityksiä *Vänrikki Stålin tarinoiden* dramaattiselle *Viapori*-runolle.

Veden varaan joutuneen perheen nähtiin esittävän uhattua, mutta urhoollista kansakuntaa. Nykykatsojaa voi silti hämmentää kuva perheen ja kansakunnan sisäisestä järjestyksestä. Raivoisasti apua huutavan ja poiki-aan suojelevan isän luovuttamaton voima rinnastuu aaltoihin huuhtoutuvan äidin heikkouteen. *Haaksirikkoiset* laski kansakunnan tulevaisuuden isien ja poikien jatkumolle.

Tähtitorninmäki eduskuntatalo-hankkeessa

INKERI SUUTARI

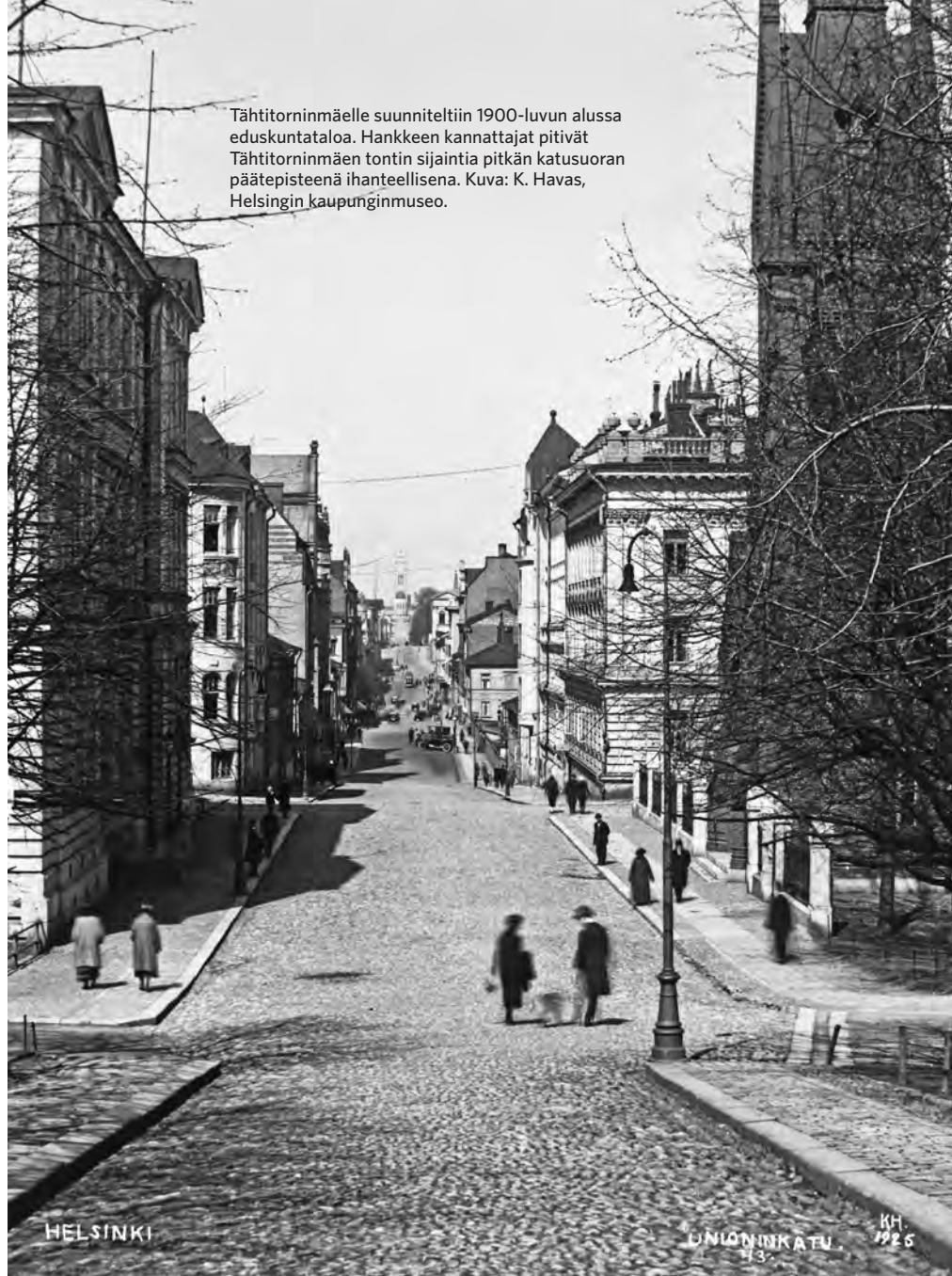
Kirjoittaja käsitteli pro gradu -tutkielmassaan eduskuntatalohanketta.

Ennen kuin Tähtitorninmäen rooli puistona vakiintui, sinne kaavailtiin useita monumentaalirakennuksia 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Niiden joukossa oli myös ensin valtiopäivätaloksi, sittemmin eduskuntataloksi kutsuttu rakennus.

Kysymys eduskunnan uusista tiloista tuli ajankohtaiseksi heti vuoden 1906 valtiopäivä uudistuksen jälkeen. Uusi eduskunta ei mahtuisi enää työskentelemään Säätytalossa. Kansanedustaja Ernst Palménin (suom) aloitteesta Suomen ensimmäinen eduskunta otti tilakysymyksen heti asialistalleen ja antoi valtiovarainvaliokunnan tehtäväksi valmistella kysymystä uuden ”eduskuntahuoneiston” rakentamisesta ja siihen liittyvistä yksityiskohdista. Eduskunnan sisällä tilakysymykselle ei nähty olevan yksimielistä ratkaisua. Vaihtoehdot olivat Säätytalon laajennus tai uuden talon rakentaminen.

Uuden talon kohdalla eniten keskustelua herätti rakennuksen sijoittaminen. Vuonna 1908 uudelle valtiopäivätalolle järjestettiin suunnittelukilpailu, jonka ohjelmassa rakennuksen sijoituspaikaksi määriteltiin observatorion tontti Tähtitorninmäellä. Suunnittelukilpailun ensimmäisen palkinnon sai muun muassa upeasta siluetistaan kiitetty Eliel Saarisen ehdotus. Kilpailun jälkeen valtiovarainvaliokunta asettui mietinnössään kannattamaan uuden talon rakentamista. Mietinnön sanamuoto antoi ymmärtää, että sijoituskysymys oli päätöksen ratkaiseva tekijä. Valtiovarainvaliokunta puolisi nimenomaan Tähtitorninmäkeä valtiopäivätalon paikaksi Säätytalon umpeen rakennetun ympäristön sijaan. Syy mäen suosiolle ilmaistiin mietinnön luonnehdinnassa: ”Tähtitorninvuori [-] on korkean hallitsevan asemansa vuoksi ikään kuin luotu tällaisen mahtavan yleisen rakennuksen paikaksi.”¹⁾

Tähtitorninmäelle suunniteltiin 1900-luvun alussa eduskuntataloa. Hankkeen kannattajat pitivät Tähtitorninmäen tontin sijaintia pitkän katusuoran päätepisteenä ihanteellisena. Kuva: K. Havas, Helsingin kaupunginmuseo.

HELSINKI

UNIONINKATU
43.

KH
1925

Kaksi naista Tähtitorninmäen puistoistutusten äärellä
1920-luvulla. Eduskuntatalohankkeen toteutuessa olisi
mälle valmistunutta puistoaluetta jouduttu tuhoamaan
merkittävästi. Kuva: R. Roos, Helsingin kaupunginmuseo.

Autonomian ajan epävarmuutta

Mietinnön jälkeen rakennushanketta puitiin kiivaasti eduskunnassa. Suhdautuminen rakennushankkeeseen jakoi puolueet kahteen leiriin: uuden rakennuksen äänekkäimmät kannattajat löytyivät nuorsuomalaisen ja sosiaalidemokraattisen puolueen riveistä, suomalaisen puolueen ja ruotsalaisen eduskuntaryhmän edustajat kannattivat tilakysymyksen ratkaisemista Säätytaloa laajentamalla. Sijoituspaikaksi määritelty Tähtitorninmäki herätti paljon tunteita. Uuden rakennuksen vastustajien näkemyksissä mäen harjalle rakentaminen ilmensi mahtailevuutta ja kerskailua. Kannattajien näkemyksissä sijoituspaikka taas tarjosi suomalaisille mahdollisuuden nousta suurten sivistyskansojen rinnalle. Tämä näkemys tiivistyi edustaja Nestor Huoposen (nuors) puheenvuorossa: ”Ainoastaan yhdessä seikassa voisimme kilpailla suurten sivistyskansojen kanssa, jossa epäilemättä voittajina selviytyisimme, se on hurmaavan kauniin, ihanteellisen paikan valinnassa, jolle tuskin muiden kansojen parlamenttihuoneustojen rakennuspaikat voivat vertoja vetää.”²⁾

Keskustelua seuranneessa äänestyksessä kansanedustajien enemmistö kannatti uuden valtiopäivätalon rakentamista. Autonomian ajan Suomessa päätöksen tuli kuitenkin saada myös Venäjän keisarin vahvistus. Vastaus saatiin vasta vuonna 1910. Nikolai II jätti vahvistamatta eduskunnan päätöksen. Senaatin antaman lausunnon mukaan ajat eivät olleet otolliset näin suureen hankkeeseen ryhtymiselle. Vaikka tahto uuden valtiopäivätalon rakentamiselle oli voimakas, sen toteuttaminen ei ollut mahdollista ajan poliittisesti levottomassa tilanteessa. Varsinaisiin toimiin eduskuntatalon rakentamiseksi voitiin ryhtyä vasta vuosia myöhemmin, vuonna 1923, hankkeen edistämiseksi myönnetyn määrärahan turvin. Miksi eduskuntataloa ei lopulta sijoitettu Tähtitorninmäelle silloin, kun päätös sen rakentamisesta lopulta tehtiin itsenäistyneen Suomen eduskunnassa?

Keskustelu sijainnista

Vuonna 1923 rakennuksen sijoittaminen herätti edelleen siinä määrin keskustelua, että ennen arkkitehtuurikilpailua järjestettiin kilpailu sen sijoittamisesta. Sijoituskilpailun palkintolautakuntaan valittiin kansanedustajat Wäinö Wuolijoki (sd) ja Kyösti Järvinen (kok) sekä Suomen Arkkitehtiliiton valitsemina liiton silloinen puheenjohtaja Onni Tarjanne, Bertel Jung ja Gunnar Taucher. Kilpailuohjelmassa suunnittelijoille annettiin ”täysi vapaus” eduskuntatalon sijoittamisen suhteen. Eduskuntatalolle ehdotettiin yhtätoista eri paikkaa. Suosituimpia kohteita olivat muun muassa Tähtitorninmäki, ns. Oopperan tontti nykyisen Mannerheimintien varrella, Laivatelakan tontti nykyisen Olympiaterminaalien kohdalla ja ns. Norrménin tontti Katajanokalla Uspenskin katedraalin vieressä. Oopperan tontti käsitti melko tarkasti alueen, jolla Eduskuntatalo nykyisin sijaitsee. Sijoituskilpailun raati halusi eduskuntatalolle paikan, joka olisi arvokas ja näkyvä. Tähtitorninmäki toteutti nämä molemmat ihanteet. Raadin keskuudessa suurin yksimielisyys

vallitsikin juuri Tähtitorninmäen soveltuvuudesta eduskuntatalon paikaksi ja ensimmäinen sija annettiin Hilding Ekelundin Tähtitorninmäelle sijoitettavalle ehdotukselle. Eduskuntatalon nykyinen paikka, Oopperan tontti, sijoittui kolmanneksi.

Sijoituskilpailun ratkettua hanketta edistänyt eduskuntatalolautakunta oli edelleen erimielinen parhaimmasta sijainnista ja pyysi lausunnot Suomen Arkkitehtiliitolta ja Helsingin kaupunginvaltuustolta kilpailun kärkiehdotuksista. Arkkitehtiliiton lausunnon mukaan Eduskuntatalon sijoittamisen Tähtitorninmäelle teki hankalaksi se, että tontilla oli jo observatorio. Kahden erilaisen rakennuksen yhtenäinen sijoittaminen puistoon olisi haasteellista. Eduskuntatalo tulisi myös tuhoamaan arvokasta puistoa Tähtitorninmäellä. Arkkitehtiliiton mukaan sijainti olisi mahdollinen vain, jos eduskuntatalo rakennettaisiin observatorion paikalle. Kaupunginvaltuuston lausunnosta selviää, ettei se ollut valmis luopumaan Tähtitorninmäen tontista. Lausunnossa eduskuntatalon ainoaksi mahdolliseksi sijainniksi jäi kilpailussa kolmanneksi sijoittunut Oopperan tontti. Päätös rakennuksen sijoittamisesta nykyiselle paikalleen Mannerheimintien varteen syntyi lopulta käytännön ja Helsingin kaupungin sanelemin ehdoin. Alue ei ollut monien kansanedustajien eikä Arkkitehtiliiton mielestä paras paikka uudelle eduskuntatalolle, sillä se sijaitsi silloisen keskustan laidalla ja siltä puuttui toivottu merellinen ulottuvuus. Eduskuntatalon suunnittelukilpailun voitti arkkitehtitoimisto Borg-Sirén-Åbergin laatima ehdotus. Johan Sigfrid Sirénin suunnittelema eduskuntatalo valmistui Arkadianmäelle vuonna 1931.

Monumentaalisuuden logiikka

Vaikka historiallisesti tarkasteltuna Tähtitorninmäkeä voi pitää suosituimpana sijoitusvaihtoehtona eduskuntatalolle, myös sen nähtiin olevan hiekan syrjäinen kohde. Syksyllä 1908 eduskunnassa käydyssä keskustelussa kansanedustaja Edvard Valpas (sd) ihmetteli yleistä intoa rakentaa Tähtitorninmäelle. Valpas puolusti jo tuolloin uuden eduskuntatalon sijoittamista nimenomaan Töölön kaupunginosaan, sillä se tulisi olemaan tulevaisuuden Helsingin keskellä, Tähtitorninmäen jäädessä syrjään, kun kaupunki tulevaisuudessa levittäytyisi. Eduskuntatalosta kirjoittaneen Riitta Nikulan mukaan Arkadianmäen aluetta puolsi myös pyrkimys nostaa Helsinki eurooppalaiseksi suurkaupungiksi ja siirtää valtakeskus pois ”tsaristiselta” Senaatintorilta³⁾. Itsenäistyneen Suomen pääkaupungille haluttiin hakea eduskuntatalon sijoittamisen kautta uutta monumentaalista keskustaa, joka tulisi viitoittamaan tietä myös tulevaisuuden kaupunkisuunnittelulle.

Tähtitorninmäelle sijoitetut monumentaalirakennusten suunnitelmat kertovat alueeseen kohdistetusta suuresta arvostuksesta. Tähtitorninmäki on osa maisemallista linjaa, joka jatkuu Eteläsataman ja Kauppatorin kautta Katajanokan rantaan. Kyseinen rantaviiva on saavuttanut ikonisen aseman Helsingin symbolina. Se näkyy ensimmäisenä kaupunkiin mereltä päin saa-

vuttaessa ja on eräänlainen näyteikkuna kaupunkiin tuleville vierailijoille, turisteille, muulle maailmalle. 2000-luvun monumentaalisten rakennushankkeiden sijoituskohteita koskevissa keskusteluissa Tähtitorninmäki puistoitneen on jätetty rauhaan ja katse on lipunut rantaviivaa pitkin itään, Katajanokalta vapautuviin rantatontteihin.

Viitteet:

¹⁾ Valtiopäivät 1908 (II). Asiakirjat I-V. Valtiovarainvaliokunnan mietintö N:o 10, 21.10.1908.

²⁾ Valtiopäivät 1908 (II). Pöytäkirjat III. Istunto 30.10.1908.

³⁾ Nikula 1990, 76.

Kirjallisuus:

Häyrynen, Maunu: *Helsingin Tähtitorninvuoren maiseman kehitys 1700-luvulta 1900-luvun alkuun*. Pro gradu -tutkielma. Taidehistorian oppiaine. Helsingin yliopisto. Helsinki 1989.

Hakala-Zilliacus, Liisa-Maria: *Suomen eduskuntatalo — Kokonaistaideteos, itsenäisyysmonumentti ja kansallisen sovinnon representaatio*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Kervanto Nevanlinna, Anja: *Kadonneen kaupungin jäljillä: kaupunkihistorian kirjoituksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Nikula, Riitta: *J. S. Sirénin eduskuntatalo. Suomen eduskunta. Tausta, toiminta, rakennus*. Suomen eduskunta. 73–97, Helsinki 1990.

Westerborn, Thomas: *Folkets suverenitet förstenad: lantdagens hus som politiskt problem i Finland före självständigheten år 1917 med särskildt fokusering på perioden 1906–1912*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2004.

Lisäksi aihetta käsittelevät Valtiopäivien pöytä- ja asiakirjat vuosilta 1907–1924 ja Eduskuntatalon rakentamiseen liittyvät asiakirjat, jotka sijaitsevat Eduskunnan arkistossa.

Mitä tähdet minulle kertoivat

MATTI KASSILA

Kirjoittaja on
elokuvaohjaaja.

Poliisikolmikko Palmu, Kokki ja Virta selvittävät Tähtitorninmäelle sijoittuvaa murhamysteeriä Matti Kassilan ohjaamassa elokuvassa Tähdet kertovat, komisario Palmu. Kuva: Fennada-Filmi/Yle, Kansallinen audiovisuaalinen arkisto.

Kuten Mika Waltarin ja Palmujen ystävät tietävät, kaksi ensimmäistä *Komisario Palmu* -romania, *Kuka murhasi rouva Skrofin?* ja *Komisario Palmun erehdys*, on kirjoitettu vuosina 1939–1940 ja kuvattu elokuviksi vuosina 1960–1961. Siihen elokuvat olisivat sitten jääneetkin ilman seuraavaa tapahtumaketjua.

Palmu-elokuvista ensimmäinen oli *Komisario Palmun erehdys*, kun se kirjana oli vasta toinen. Vuoden 1959 lopulla olin tehnyt Ranskan uuden aallon innoittamana pienellä budjetilla ja neljän henkilön ryhmällä (isossa tuotannossa oli yleensä 25–30 henkilöä) elokuvan nimeltä *Lasisydän*, joka sai hyvät arvostelut, mutta ei ollut yleisön mieleen. Elokuvaohjaaja ja tuottaja Toi-

vo Särkkä tiesi, että minulla oli kuusihenkinen perhe elätettävä. Olin ollut ”Särkän tallista” eli Suomen Filmitoimisto Oy:stä pois neljä vuotta ja Särkkä halusi minun takaisin, niinpä hän soitti minulle ja pyysi käymään. Hän otti kirjoituspöytänsä laatikosta — josta olin monet aiheet saanut aikaisemmin — romaanin, ojensi sen minulle ja kysyi: ”Oletteko lukenut tämän?” Vastasin, että en ole. Kirja oli Waltarin *Komisario Palmun erehdys*. ”Sen Kuka murhasi rouva Skrofin? olen kyllä lukenut, mutta en niin kovin pitänyt siitä”, jatkoin, johon Särkkä sanoi: ”En minäkään. Mutta tämä on hyvä. Lukekaa se nyt huomiseen mennessä ja palatkaa tähän samaan aikaan. Miettikää, tekittekö filmin tästä.”

Luin *Komisario Palmun erehdyksen* ja totesin, että se sisältää kuulusteluja toisen perään ja paljon henkilöhahmoja, eikä se liiku sillä tavoin väljästi, kuin hyvä elokuva-aihe. Toisaalta tiesin, että mistä vaan saa elokuvan, kunhan löytää siihen jonkin jujun, miten se pitää tehdä. Niinpä vastasin Särkän tarjoukseen myöntävästi. Panin kuitenkin sopimukselle joitakin reunaehdotuksia. Ensiksi vaadin, että elokuva pitää tehdä 30 -luvun lopun epookkiin, vastaa ja puvustaa hyvin, eikä se ole ihan halpaa. Halusin miehille ja naisille omat suunnittelijat. Seuraavaksi ilmoitin, että aloitan filmauksen vasta huh-tikuun puolivälissä ja käytän 40 kuvauspäivää. Nämä olivat kaikki kunnianhimoisen elokuvan ehtoja. Sitten sanoin: ”Ja parhaat näyttelijät mitä Suomesta löytyy.” Kaikkein tähän Särkkä suostui, vieläpä siihenkin, että panin palkkiovaatimukseeni melkoisen lisän.

Kirja osoittautui hyväksi elokuvan aiheeksi. Minä löysin siihen oikean tyylin ja sain sen toimimaan. Kun näin *Komisario Palmun erehdyksen* vuosikymmenten jälkeen isolla kankaalla, se paljastui erinomaisesti onnistuneeksi elokuvaksi, joka sai vielä 51 vuotta valmistumisensa jälkeenkin väliaplodeja ja pitkät loppuaplodit.

Toivo Särkkä ei *Komisario Palmun erehdyksen* menestyksestä huolimatta halunnut tehdä Waltarin kirjaa *Kuka murhasi rouva Skrofin?* elokuvaksi, joten Fennada-Filmi tuotti sen. Elokuvan nimeksi tuli *Kaasua, komisario Palmu!* ja sekin onnistui lopulta hyvin. Poliisikolmikoon Palmu, Kokki ja Virta yhteistyö kehittyi elokuvassa erityisesti. Kun elokuvan ensi-ilta oli elokuvateatteri Bio Rexissä syyskuussa 1961, istuimme Mika Waltarin kanssa samassa aitiolassa kahdestaan ja kysyin tavanomaisesti mitä kuuluu. Waltari taas ei vastannut tavanomaisesti, vaan sanoi: ”Minä olen hyvin masentunut”.

Hän selitti, mistä se johtui: hän oli jo toista kesäkautta koettanut päästä suuren historiallisen romaanin kirjoittamisen alkuun, mutta turhaan. Tiesin, että kirjoittaminen merkitsi Waltarille kaikkea — elämää — niinpä olin aidosti myötätuntoinen. Olimme tulleet läheisiksi, joten hän kertoi pulmastaan minulle kuin ystävälle. Waltari naurahdelti muutaman kerran elokuvan aikana. Kun elokuva päättyi voimakkaisiin loppuaplodeihin, Waltari kääntyi minua kohti ja sanoi: ”Tämä oli hyvin hauska. Minä olen virkistynyt.” Elokuvaileisö kääntyi kohti elokuvateatterin taka-aitioita, ja meitä, ja osoitti

Esko Salminen esittää Palmu-elokuvassa nuorta "lättähattua", jota epäillään tähtitieteen harrastajan murhasta. Kuva: Fennada-Filmi/Yle, Kansallinen audiovisuaalinen arkisto.

Tähdet kertovat, komisario Palmu (Suomi 1962)
Ohjaus: Matti Kassila
Käsikirjoitus: Matti Kassila, Kaarlo Nuorvala
Romaanikäsikirjoitus: Mika Waltari
Pääosissa: Joel Rinne, Matti Ranin, Leo Jokela
Tuotantoyhtiö: Fennada-Filmi Oy

Tähtitorninmäen mainetta varjostivat siellä sotien jälkeen tapahtuneet murhat, jotka innoittivat myös fiktiivisiä salapoliisikertomuksia ja -elokuvia. Matti Kassila kuvasi elokuvaansa Tähtitorninmäelle keväällä 1962. Kuva: Fennada-Filmi/Yle, Kansallinen audiovisuaalinen arkisto.

seisaalleen nousten suosiotaan. Aitiolle tuli sitten Fennada-Filmin johtaja Mauno Mäkelä, joka totesi, että vahinko kun nämä kirjat nyt loppuvat, sillä yleisö pitää näistä kovin. Mäkelä kysyi vielä, voisiko Waltari ajatella kirjoittavansa vielä yhden Palmu-tarinan, vaikka lyhyemmässäkin muodossa, kylä Matti sitten kirjoittaa siitä skenaarion. Waltari vastasi, että miettii asiaa ja jatkoi "Soitapa minulle sinne Laukkoskelle, kahden kolmen viikon päästä, niin minä vastaan." Näin sitten tehtiin, ja Waltari vastasi: "Se on nyt valmis. Minä kirjoitin sen romaanin muotoon, kun se oli minulle helpompaa." Saimme kopion tekstistä ja sen nimikin oli valmiina kannessa: *Tähdet kertovat, komisario Palmu*.

Minä tein käsikirjoituksesta skenaarion ja filmasimme sen sitten kevätke-sästä, kuten aikaisemmatkin Palmu-elokuvat. Ensi-ilta oli syyskuussa 1962 Bio Rexissä. Kun elokuvasta pidettiin lehdistötilaisuus, kysyi joku toimittaja, miten kirjailija Waltari tuli vielä vuosikymmenten jälkeen kirjoittaneeksi uuden Palmu-romaanin, Mika vastasi: "Minä halusin nähdä, vieläkö minä pystyn kirjoittamaan koneella." WSOY julkaisi romaanin samaan aikaan, kuin elokuva tuli teatterileivitykseen.

Myöhemmin sitten kuulin Waltarilta, että hän voitti kirjoituskramppinsa tämän Palmun myötä ja pääsi alkuun historiallisen romaaninsa kirjoittamisessa. Se oli hänen viimeiseksi jäänyt romaaninsa *Ihmiskunnan viholliset*, joka kertoo keisari Neron ajan Roomasta. Sain sen postissa omistuskirjoituksella varustettuna. ”Matti Kassilalle jouluna 1964, ystäväsi Mika.”

Murha Tähtitorninmäellä

Tähdet kertovat, komisario Palmu -elokuvan alussa miehen ruumis löydetään Tähtitorninmäen puistosta. Poliisin murhatutkimukset sotkeutuvat heti alkuunsa, kun Tähtitorninmäelle on samaan aikaan sattunut yksi aikansa pahimmista rikostoimittajista, Pentti Siimeksen näyttelemä Nopsanen. Lättähatut ovat olleet yöllä Tähtitorninmäellä ja he joutuvat epäillyiksi murhasta. Komisario Palmun entisestä apulaisesta, Matti Raninin esittämästä Toivo Virrasta, on tullut murharyhmän uusi päällikkö.

Juonta, jossa lättähatut ovat pääepäiltyjä, seurataan elokuvassa melko pitkään, vaikka se osoittautuukin pian virheelliseksi. Juonen kannalta oli aika hankala siirtää murhatutkimukset toiseen suuntaan. Oli suuri riski, että siinä kohden yleisö pettyy: ”tämähän oli ihan turhaa juttua...” Ratkaisin ongelman sijoittamalla hyvät nuoret näyttelijät nuoriksi lättähatuiksi, rooleissa mm. Esko Salminen, Antti Litja, Maija-Leena Soine ja Sointu Angervo. Lisäsin juonen saumakohtaan myös humoristisen episodin pimeälle Tähtitorninmäelle, jossa päällikkö Virta tiirailee murhatun miehen kaukoputkelia jotakin tuntemattomaksi jäävää kohdetta, jokin uusi ajatus mielessään.

Tähtitorninmäen murhan syyksi selviää aikanaan, että tapettu mies on sattumalta kaukoputkellaan osunut näkemään, kuinka Katajanokalla olevan huoneiston omistaja, majuri Vadenblick (Helge Herala), työntää vaimonsa ikkunasta kuolemaan. Kaukoputkiharrastaja oli allekirjoittanut oman kuolemantuomionsa, kun oli alkanut kiristää Vadenblickia vaimonsa murhasta. Tähtitorninmäki on avainasemassa *Tähdet kertovat, komisario Palmu* -elokuvassa, vaikka siellä ei ollutkaan helppoa kuvata iltaöisiä tapahtumia, jotka perustuivat osittain äänille. Koetin synnyttää jännitystä kuvaamalla *Haaksirikkoiset*-patsaan merihädässä olevan perheen kauhistuneita ilmeitä.

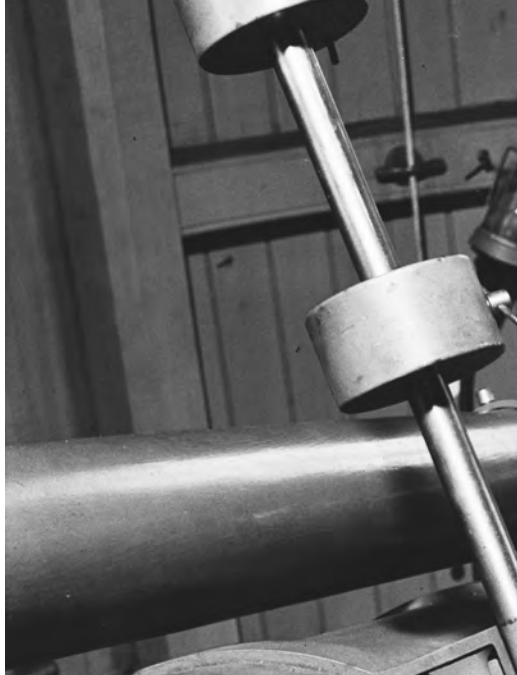
Suunnittelimme Mika Waltarin kanssa vielä yhdessä elokuvan nimeltä *Lepäisit jo rauhassa, komisario Palmu*, mutta sitä ei koskaan tehty, vaan se jäi kaksi ja puoli vuotta kestäneen näyttelijälakon jalkoihin. Kuvasin vielä seitsemän vuoden jälkeen jälkeen neljännenkin Palmu-elokuvan *Vodkaa, komisario Palmu*. Kyseessä oli värifilmi, jonka tapahtumat sijoituivat televisiomiljööseen. Elokuva irvisteli hieman Neuvostoliiton ja Suomen liturgisille YYA-suhteille. Komisario Palmu oli jo eläkkeellä ja tuli Yleisradion palkkaamana tutkimaan televisiotoimittajan murhaa. Mielestäni se ei ole huono elokuva, mutta Palmuna se olisi saanut jäädä tekemättä. Waltari ei sitä itse kirjoittanut, antoi siihen vain luvan.

Elämää tähti- tornissa

HEIKKI OJA

Kirjoittaja on Helsingin
yliopiston almanakkatoimiston
almanakkapääälikkö.

”**O**len syntynyt ja kasvanut Helsingin tähtitornissa”, kertoo muistelmissaan Verna Elisabet Snellman, omaa sukuaan Donner. Hän oli tähtitieteen professori Anders Donnerin kolmas lapsi ja syntyi vuonna 1888. Kaikkiaan Anders Donnerilla ja hänen vaimollaan Elin Marialla oli kuusi lasta, jotka syntyivät runsaan kymmenen vuoden sisällä, 1884–1895. Anders Donner nimitettiin vuonna 1883 Keisarillisen Aleksanterin yliopiston, sittemmin Helsingin yliopiston, tähtitieteen professoriksi. Myöhemmin 1910- ja 20-luvuilla hän toimi muun muassa yliopiston rehtorina ja kanslerina.

Gustaf Järnefelt toimi tähtitieteen professorina vuosina 1945–1969. Hän oli viimeinen professori, joka asui virka-asunnossaan tähtitornissa. Kuva: V. von Bonin, Helsingin kaupunginmuseo.

Tähtitornilla oli 1800-luvun lopulla vilkasta elämää yötä päivää, sillä lapset pitivät huolen päivien elävyydestä ja isä Donner puolestaan teki havain-
toja öiseen aikaan aina kuin sää vain salli. Tähtitornin ympärillä oli paljasta
kalliota ja siksi näköalat olivat komeat. ”Aikaisempina aikoina, ennen kuin
puut olivat kasvaneeet, oli meillä lasten huoneiden ikkunoista erinomainen
näköala satamaan ja suurella kiinnostuksella seurasimmekin aina lähteviä ja
saapuvia laivoja”, kertoo nyt jo edesmennyt Verna Snellman.

Tähtitornin alue oli kuin keidas kallioiden keskellä, sillä observatorion
etelä- ja pohjoispuolelle oli jo ennen Donnerin aikaa 1800-luvulla järjestetty
professorille kunnan pihamaat. ”Kukkaistutuksia ei siellä paljon ollut, mutta
suuria puita ja pensaita sekä leikkikentät ja ruohikot joissa temmeltää”, ker-
too Verna Snellman. ”Siten siitä tulikin paikka, jonne toverimmekin mielel-
lään saapuivat yhteisiin leikkeihin ja myöhemmin urheiluun. Meitähän oli
jo kuusi sisarusta, joten oli omassakin joukossa seuraa.”

Talvella korkea, paljas mäki oli ankarampi paikka asua. ”Kouluaikanani,
etenkin alkuvuosina, ei vielä Tähtitorninmäellä kasvanut paljonkaan pui-
ta ja pensaita, ja niinpä sattui tavallisesti muutaman kerran talvessa, ett-
emme aamulla päässeetkään kouluun, kun kovien pyrjien puhaltaessa yli
mäen tie meni umpeen, eivätkä lumenluojat sinne ensimmäiseksi ennättä-
neet. Se oli meistä aina erikoista, kun sitten poissaololappuumme sai kir-
joittaa ’luonnoneste’.”

Professorin asunnosta laitoksen käyttöön

Observatoriossa oli alusta pitäen sekä professorin työtilat että hänen asun-
tonsa. Tähtitieteen professorin tehtävänä oli selkeinä öinä havaintojen teko
observatorion eri kaukoputkilla. Havaintojen loputtua professori siirtyi ma-
kuuhuoneeseensa ja nukkui pitkälle päivään.

Havaintojen teko Tähtitorninmäellä kävi 1900-luvulla vähitellen hanka-
lammaksi, kun kaupunki kasvoi etelään päin ja vihdoin ympäröi koko mäen.
Kaupungin savut ja öinen valaistus alkoivat haitata yhä enemmän tähtitie-
teilijöiden työtä. Toisaalta osa professoreista harjoitti enemmän teoreettis-
ta tähtitiedettä kuin havaitsemista.

Professorin asunto säilyi kuitenkin tähtitornissa 1960-luvun lopulle asti.
Tuolloin professori Gustaf Järnefelt siirtyi eläkkeelle ja muutti pois obser-
vatoriasta. Järnefeltin seuraaja, professori Paul Kustaanheimo, suunnitteli
jo muuttoa tähtitorniin, kun opiskelijat valtasivat observatoriorakennuksen.
He vaativat, että professorin asunto otetaan tähtitieteen laitoksen käyttöön.
Osa tähtitieteilijöistä toimi tuolloin astrofysiikan laboratoriossa Eteläisellä
Hesperiankadulla, mutta kun professorin asunto saatiin laitoksen käyttöön,
kaikki tähtitieteen tutkijat pääsivät saman katon alle.

Observatorion valtaus päättyi rauhallisesti, kun yliopisto hyväksyi opis-
kelijoiden vaatimuksen. Näin tähtitieteen professori menetti komean virka-
asuntonsa. Muutamia suurimpia asuinhuoneita, esimerkiksi vanha ruokasa-

li, jaettiin väliseinillä pienempiin osiin, ja näin saatiin erillisiä työhuoneita kaikille tutkijoille. Talo ei kuitenkaan jäänyt asumattomaksi, sillä observatorion alakerrassa oli edelleen vahtimestarin asunto. Kun vanha vahtimestari tuli eläkeikään ja muutti vaimoineen pois talosta, kunnostettiin hänen seuraajalleen virka-asunto observatorion itäisestä pihasivestä.

"Kuin omakotitalo keskustassa"

Uudeksi vahtimestariksi valittiin Veikko Lind. Hän on perheineen asunut nyt liki neljäkymmentä vuotta Tähtitorninmäellä. "Sehän on mahtava paikka asua, kuin omakotitalo kaupungin ytimessä. Rauhallinen sijainti suuren

Tähtitorninmäen maisema on muuttunut sadassa vuodessa. Isoiksi kasvaneet puut peittävät nykyään näkymän mäeltä ja mäelle. Unioninkadun alun rakennuskannassakin on tapahtunut muutoksia. Unioninkatu 5:n edessä seisoo palolaitoksen hevosambulanssi vuonna 1907. Kuva: S. Brander, Helsingin kaupunginmuseo.

puiston keskellä, oma piha ja puutarha, keskustan kaupat ja palvelut kävelymatkan päässä”, luettelee Lind asuntonsa etuja.

Perheen poika juoksenteli pienenä observatorion puutarhassa aivan samalla tavalla kuin Donnerin lapset sata vuotta aikaisemmin. Ainoana erona oli ympärillä leviävä mäki, joka ei enää ollut paljasta kalliota, vaan nurmikenttää, kukkaistutuksia, valtavan korkeita puita ja tuuheita pensaita.

Lindin asunnosta on vain parinsadan metrin matka Ruotsin-laivalle. Tämä on ollut kätevä etu, sillä Lindin vaimo, konservaattori Lena Wikström, on työskennellyt Tukholmassa Nykytaiteen museossa. Observatorion remontin käynnistyttyä vuoden 2011 alussa Lind joutui muuttamaan väliaikaiseen asuntoon toisaalle.

Unioninakseli on vuoden 2012 juhlakatu! Unioninkatu, Siltasaarenkatu ja Kopernikuksentie muodostavat yhdessä Helsingin keskustan pisimmän suoran katuakselin. Tähtitorninmäen observatorion ja Kallion kirkon välille mahtuu paljon niin henkilökohtaisia muistoja kuin kansallista historiaakin. Helsingin kulttuurikeskus on koonnut Unioninakselin tarinoita viiteen teemajulkaisuun **Helsinki 200 vuotta pääkaupunkina** –juhlavuoden kunniaksi. Koko kirjasarja löytyy sähköisenä osoitteesta: www.hel.fi/kulttuuri

Tämän kirjan teemana on **Tähtitorninmäki**. Mukana on kuusi artikkelia Tähtitorninmäestä seuraavilta kirjoittajilta: Tapio Markkanen, Maunu Häyrynen, Liisa Lindgren, Inkeri Suutari, Matti Kassila ja Heikki Oja. Artikkelit toimivat johdatuksena Helsingin yliopiston observatorion ja puiston historiaan.

Helsingin kulttuurikeskus
Helsingfors kulturcentral • City of Helsinki Cultural Office

ANNA
KULT
TUURIN
VÄRIT
TÄÄ